

Želimir PULJIĆ

Umjetnici, trebamo vas!

Prikaz Pisma pape Ivana Pavla II. umjetnicima*

„Nitko bolje od vas, umjetnici, genijalni graditelji ljepote, ne može naslutiti nešto od onoga *pathosa* kojim je Bog u zoru stvaranja pogledao na djelo svojih ruku. Titraj toga osjećaja bezbroj se puta odrazio u pogledima kojima ste se vi... divili djelu svoje nutarnje snage, upućujući gotovo na odjek onoga otajstva stvaranja kojemu vas je Bog, jedini Tvorac svih stvari, želio na neki način pridružiti“ (br. 1). Tako započinje simpatično pismo umjetnicima Ivana Pavla II. U pismu se od prve do posljednje stranice osjeća toplina oca i posebna blizina kojom se Papa obraća umjetnicima. Budući da je s njima „povezan iskustvima... koja su neizbrisivo obilježila“ njegov život, on ovim pismom želi potaknuti plodni stoljetni razgovor Crkve s umjetnicima koji traje već dvije tisuće godina. A taj dijalog nije plod nekih posebnih okolnosti ili funkcionalnih razloga. Ne, on je „ukorijenjen u samu bit, bilo religioznoga iskustva, bilo umjetničkoga stvaranja“ (br. 1). Jer, Bog je darujući čovjeku život, pozvao čovjeka da bude stvaratelj. „Božanski Umjetnik, susretljivošću punom ljubavlju, prenosi iskru svoje transcendentne mudrosti ljudskom umjetniku, pozivajući ga da podijeli njegovu stvarateljsku moć“ (br. 1). Nisu svi ljudi pozvani biti umjetnicima. Ali, u duhu izvješća knjige Postanka, svakom je čovjeku povjerena zadaća biti stvaratelj vlastitog života od kojega treba „napraviti umjetničko, odnosno remek-djelo“ (br. 2). Budući da umjetnik pomoću ostvarenih djela „govori i komunicira s drugima“, povijest umjetnosti nije samo „povijest djela, već i povijest ljudi. Umjetnička djela govore o svojim autorima, uvode u poznavanje njihove intime i otkrivaju izvorni doprinos koji su oni dali povijesti kulture“ (br. 2).

Kad je pjesnik Dante u *Božanstvenoj komediji* pokušao pjesmom rastumačiti „vrela“ vještina, onda je za umjetnost napisao da je ona „Božja unuka“.

* *Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima* datira od 4. travnja 1999. Na hrvatski ga je s talijanskoga preveo dr. Ivan Šaško, a objavio Glas Koncila, Zagreb, 1999. Ima šesnaest brojeva i naslova, a u hrvatskom izdanju zahvaća 33 stranice maloga formata.

„Tko shvatit filozofiju zna zrelo,
na više mjesta može da saznade,
da um je Božji i vještinâ vrelo,
gdje svoj početak priroda imade;
a ti ćeš znati iz fizike lako,
jer to se u njoj brzo naći dade,
ko što đak svog učitelja slijedi
i biva Božjom unukom ovako.“

(*Pakao XI*, 100-105)

Dante je svoju *Božanstvenu komediju* pisao u vremenu kad je vladao priličan sklad između umjetnosti i vjere, između umjetničkog i religioznog iskustva. Kao što se stvorenu prirodu po biblijskom i kršćanskom viđenju smatralo „kćerkom“ Boga Stvoritelja, tako se umjetnost čovjeka, koja slijedi prirodu i njom se nadahnjuje, u izvjesnom smislu smatralo „Božjom unukom“. Znamo, međutim, da je Luthe-rova reformacija u 16. i 17. stoljeću „porušila pozlaćene dvorane mita i na njihovo mjesto postavila bijedne tabernakule pustinje“, kako piše G. Nebel. „Ikonoklazam“ je osiromašio dijelove sjeverne Europe pa je njemački arheolog i povjesničar umjetnosti Johann J. Winckelmann (1717.-1768.) ustvrdio: „Tko voli ljepotu, neka se uputi prema gradu Rimu“, klasičnom modelu i čuvaru ljepote.

I upravo iz tog mjesta, iz vječnog grada Rima na prijelazu stoljeća i milenija, stiže Papino pismo modernom svijetu umjetnosti i umjetnika. Stiže poruka koja jasno pokazuje poštovanje i želju za novim skladom između umjetnosti i vjere. Ivan Pavao II. započinje svoje Pismo umjetnicima posvetom „*svima, koji gorljivim predan-
njem traže 'nove objave' ljepote kako bi od njih učinili dar svijetu u
umjetničkomu stvaranju*“. Na ovu posvetu odmah se nadovezuje i citat iz najstarije biblijske pripovijesti stvaranja, iz Knjige Postanka: „I vidje Bog sve što je učinio. I bijaše veoma dobro“ (Post 1,3). Pismo završava čuvenom intuicijom F. Dostojevskog, koji u romanu *Idiot* tvrdi da će „ljepota spasiti svijet“.

„Genijalni graditelji ljepote“

Znakovito je da je pismo datirano na dan Uskrsa 4. travnja 1999. god. U nizu pisama koja je Ivan Pavao II upućivao obiteljima, ženama, djeci i radnicima, evo i jednog u kojem se obraća umjetnicima. S njima se identificira i želi porazgovorati. Riječju „umjetnici“ obuhvaćani su svi oni koji u sebi primjećuju neku vrstu „Bo-

žanske iskre“, što je svojstveno umjetničkom pozivu pjesnika, pisaca, slikara, kipara, graditelja, glazbenika, glumaca itd. (br. 4). Oni su označeni u pismu kao „genijalni graditelji ljepote“, kao ljudi koji su „obavijeni zapanjenošću pred tajanstvenom silom bitka“, kao subjekti u kojima se „odražava lik Boga Stvoritelja“ (br. 1).

Pismo je sročeno kao Papin osobni „razgovor s umjetnicima“. Pišući njima, on se prisjeća svoga osobnog iskustva kao mladog glumca i pisca. S vama „se osjećam povezan iskustvima koja sežu puno vremena unatrag i koja su neizbrisivo obilježila moj život. Ovim napisom kanim krenuti putem onoga plodonosnog razgovora Crkve s umjetnicima koji se u dvije tisuće godina povijesti nikada nije prekinuo i koji je - još uvijek bogat - usmjeren prema budućnosti na pragu trećega tisućljeća“. Doista, to je razgovor kojega „ne diktiraju povijesne okolnosti“ ili neki drugi motivi, već je „ukorijenjen“ u samoj biti, kako religioznog, tako i umjetničkog iskustva (br. 1). Malo prije nego će navesti određeni niz odnosa između umjetnosti i evanđelja kako se očitovao kroz 20 stoljeća kršćanstva, Ivan Pavao II. tvrdi da je svaki „istinski oblik umjetnosti na svoj način put pristupa najdubljoj zbilji čovjeka i svijeta“ i da predstavlja „ispravni pristup na obzorju vjere, u kojoj ljudski život nalazi svoje konačno tumačenje“ (br. 6).

Ovi izrazi daju nam opću ideju o povjerljivom tonu i obzorju, teološkom i kulturnom, u kojem je nastalo pismo Ivana Pavla II. Pismo ističe i posebnu važnost, koju Katolička Crkva pridaje dijalogu i suradnji sa svijetom umjetnosti u svim njegovim najplemenitijim izrazima. Ono je predstavljeno istog jutra kad je otvorena izložba: „Pavao VI. - svjetlost za umjetnost“ (23. 4. 1999.). Izložba je bila priređena povodom stogodišnjice rođenja pape Pavla VI. a pokazala je njegovu strastvenu ljubav prema umjetnosti. No, ona je bila i zahvala suvremenim umjetnicima koji su se odazvali njegovom pozivu u Sikstinskoj kapeli 7. svibnja 1964. Tom prigodom, naime, Pavao VI. je govorio o „dirljivom prijateljstvu“ između Crkve i umjetnika. Obrazložio je temeljnu misao o odnosu između umjetnosti i kršćanske vjere, te ustvrdio: „Mi trebamo prepustiti vašim glasovima slobodnu i moćnu pjesmu za koju ste sposobni.“ Na koncu je dodao povišenim tonom: „Mi vas trebamo... Naše služenje je propovijedati i učiniti razumljivim i prihvatljivim, čak i dirljivim, svijet duha, nevidljivog, neizrecivog Boga. Vi ste u tome pravi majstori. To je vaš zanat, vaša misija. Vaša umjetnost je upravo to: zgrabiti s neba duhovno blago i odjenuti ga riječima, bojama, oblicima. Učiniti to pristupačnim... Vi imate i prednost: dok činite svijet duha prihvatljivim i razumljivim, čuvate tom svijetu njegovu neizrecivost,

smisao njegove onostranosti, njegovu krunu misterija, onu potrebu da ga se dosegne u lakoci i istovremeno s naporom... Mi trebamo prepustiti vašim glasovima pjesmu slobodnu i snažnu za koju ste sposobni. A vi trebate iskazati onaj tajnoviti fluid - nadahnuće, koji se naziva milost, ili karizma umjetnosti.“

Umjetnost je jeka stvaranja

U pismu Ivana Pavla II. osjeća se posebno jeka onoga što je govorio Pavao VI. o uzajamnoj potrebi između Crkve i umjetnika: „Mi vas trebamo.“ Dva paragrafa pisma govore o činjenici da „Crkva treba umjetnost“ (br. 12) i da „umjetnost treba Crkvu“ (br. 13). Crkvi treba umjetnost da bi prenijela poruku koju joj je Krist povjerio. Dapače, ona se mora truditi učiniti razumljivim i privlačnim svijet duha, Boga i svega što je nevidljivo, te po znakovitim formulama izricati što je neizrecivo. Crkva, dakle, treba prenositi znakovitim formulama ono što je u njoj samoj neizrecivo. Umjetnost ima sposobnost shvatiti i jedan i drugi vid poruke pretvarajući to u boje, oblike, zvukove, koji pomažu intuiciju onoga koji gleda i sluša. I to ne lišava poruku njezine transcendentalne vrijednosti i ozračja misterija. Zbog toga Crkva osjeća potrebu surađivati s umjetnicima na književnom, likovnom, glazbenom i graditeljskom području.

Upitni oblik „da li umjetnosti treba Crkva?“ mogao bi zvučati „izazovno“, veli Papa. Ako je umjetnik u traženju osmišljavanja stvarnosti, onda mu religija kao „domovina duše“ može poslužiti kao izvor umjetničkog nadahnuća, ali i kao odgovor na velika i osobna pitanja o smislu života, povijesti i svijeta. Zbog toga je Crkva pozivala umjetnike da stvaraju i umjetnički prikazuju evanđeosku poruku. Takva suradnja je bila izvor obostranog duhovnog obogaćivanja, ali i pomoć „u shvaćanju čovjeka, njegove prave slike, njegove istine“. Napustiti to bogato područje, kojega nadahnjuje evanđeoska poruka, bilo bi uistinu veliko osiromašenje za umjetnost.

Ivan Pavao II. je u ovom pismu otvorio svoju umjetničku dušu. Pokazao je na jednostavan ali i znanstveni način osjetljivost za umjetnost. Oslanjajući se na temu ljepote, on citira mnoge autore, stare i moderne, koji se tiču zadane teme: na književnom području od Platona do Paul Claudela, na teološkom od sv. Augustina do Chenua, na umjetničkom od Beata Angelica do Marc Chagalla, na muzičkom od Pier Luigija Palestrine do Bacha, Mozarta i Verdija. Između redaka

Papina pisma umjetnicima naziru se velika teoretska pitanja o odnosu između estetike i etike, umjetnosti i života. Naročito je prisutno veliko metafizičko pitanje: što je to „lijepo“ - pulchrum? To zanima i filozofiju i teologiju. Da li je to nešto transcendentno kao što su „istinito“ i „dobro“? Drugim riječima koja je prava domovina lijepog? Svijet ili Bog? Stvorenje ili Stvoritelj? Ako je „domovina lijepog svijet“, stvorenje, onda bi se reklo da je to „osobina“ biti i stoga mu ne treba Bog, transcencija, onostranost. Ako se pak lijepo shvaća kao transcendentno, onda se njegova definicija temelji na Bogu i onome što Bogu pripada. Božje Utjelovljenje je u tom vidu vrhunski izraz lijepoga. Tako razmišlja Hans Urs von Balthasar kad raspravlja o ljepoti i Božjoj slavi. Lijepo, koje istražuje filozofija i kojeg umjetnost želi interpretirati i izraziti, na biblijskom i teološkom planu odgovara „slavi i milosti“. U liku Isusa Krista zablistala je sva Božja slava i ljepota (2 Kor 4,4-6). S razlogom Karl Barth tvrdi: „Bog nije zato Bog jer je lijep, već on je lijep jer je Bog.“ A prema staroj intuiciji kršćanske teologije, koju je sv. Irenej lijepo formulirao, živi čovjek je slava Božja („gloria Dei vivens homo“).

Potrebno nam je filozofsko i teološko razmišljanje o ljepoti da bismo lakše shvatili važnost Papina pisma umjetnicima. Papina tvrdnja da je „ljepota šifra misterija koja nas podsjeća na transcenciju“, uvodi nas u tajne umjetničkog djela. Djelo umjetnika je kao refleks, sigurno ljudski, stoga ograničen i slučajan, beskonačne ljepote svojstvene Bogu, koju je on izlio u svijet u povijesti spasenja.

Umjetnik je dakle povezan s Bogom po djelu „stvaranja“, pa je po tome i on „slika Boga Stvoritelja“ (br. 1): „Nitko bolje od vas umjetnika, genijalnih graditelja ljepote“ - tvrdi Papa na početku svog pisma - ne može dokučiti nešto od pathosa s kojim je Bog, u praskozorje stvaranja, gledao djelo svojih ruku. Drhtaj tog osjećaja se bezbroj puta odrazio u pogledima s kojima ste se vi, kao umjetnici svih vremena, obavijeni divljenjem zbog snage zvukova i rijeci, boja i oblika, divili djelu vašeg umijeća. I kao da ste opazili jeku onog misterija stvaranja s kojim se Bog, sam stvoritelj svih stvari, želio na neki način vama pridružiti (usp. br. 1). „Božanski umjetnik... prenosi iskru svoje transcendentne mudrosti ljudskom umjetniku, pozivajući ga da podijeli njegovu stvarateljsku moć“ (br.). Zbog tog je poseban poziv i misija umjetnika ostvariti svojim djelom komunikaciju i skladnost „ljepote i dobrote“, jer „Snaga Dobra sklonila se u narav Lijepoga“ - veli filozof Platon (br. 3).

Ljepota će spasiti svijet

„Postavši čovjekom, Božji je Sin zapravo u povijest čovječanstva unio *evanđeosko bogatstvo istine i dobra*, a time je objavio i *novu dimenziju ljepote*: evanđeoska poruka puna je te dimenzije do vrha.“ Doista u tajni Utjelovljenja u snazi ove „Božje vidljivosti“, koja je utjelovljena Riječ, sam „Bog-Otajstvo“ biva prikazan u liku, znaku, zvuku ili boji ljudskog iskustva. Tako je Sveto Pismo postalo neka vrsta „beskrajnoga rječnika“ (P. Claudel) i „ikonografski atlas“ (M. Chagall) na kojemu se nadahnjivala kršćanska kultura (br. 5).

I danas, veli Papa, „bilo koje istinsko nadahnuće... sadrži u sebi titraj onoga 'daha' kojim je Duh Stvoritelj od samoga početka prožimao djelo stvaranja“ (br.15). Duh Sveti je „ikonograf“, to jest onaj koji slika u čovjeku Kristov lik, nevidljivu ikonu nevidljivog Oca. A umjetnik je pozvan razotkriti vrijednost bitka i čovjeka i onda kada je njegovo lice obilježeno bijedom i bolom.

Ovim svojim pismom umjetnicima, bez sjene osude ili kritike, već u duhu otvorene suradnje, Ivan Pavao II. u izvjesnom smislu nastavlja govor koji je učinio u enciklici *Vjera i razum*. Ovo pismo je zapravo važan prilog razmišljanju odnosa između Crkve i moderne umjetnosti. U enciklici *Vjera i razum* Papa dodiruje punctum dolens modernizma koja se odnosi na „dramu razdvajanja vjere i razuma“ (br. 45-48). No, u isto vrijeme on potvrđuje „veliko zanimanje koje Crkva posvećuje filozofiji, kao i prisnu vezu koja ujedinjuje teološki rad sa znanstvenim istraživanjem istine“, kao i potrebu uske suradnje između filozofije i teologije.

Pismom umjetnicima Ivan Pavao II. želi prevladati „dramu našeg vremena“, tj. „razdor (dissidium) između evanđelja i kulture“ o čemu je govorio Pavao VI. u Apostolskoj pobudnici *Evangelii nuntiandi* (br. 20). Obraćajući se direktno umjetnicima, „čuvarima ljepote u svijetu“, Papa iznova ponavlja da „Crkva treba umjetnost i umjetnike“. Sveti Otac se obraća umjetnicima čitavog svijeta kako bi svi mogli „doprinijeti novom povezivanju i plodnijoj suradnji između umjetnosti i Crkve“. Papa potiče da se iznova otkrije dubina duhovne i religiozne dimenzije koja je obilježila u svako doba umjetnost u njegovim najplemenitijim izražajnim oblicima. Kršćanske pak umjetnike podsjeća na „uski savez između evanđelja i umjetnosti“, koji nam pomaže prodrijeti stvaralačkom intuicijom u tajnu utjelovljenog Boga i, istovremeno, u tajnu čovjeka.

Papa u pismu podsjeća da je umjetnost „po svojoj naravi neka vrsta poziva na Otajstvo“ (br. 10). Kao „šifra Tajne“, ona je „poziv

na transcendentno“ (br. 16), to jest na Boga, Najvišu ljepotu, „Ljepotu svih ljepota“ kako bi rekao sv. Bonaventura (pulchritudo omnium pulchritudinum). Bog je takav, apsolutno Lijep, „ljepota nad svakom ljepotom“ (sv. Katarina Sijenska). On je „Onaj od kojega se ne može misliti ništa veće“ (sv. Anselmo, „Id quo maius cogitari nequit“).

„Obraćam vam se umjetnici čitavoga svijeta kako bih vam potvrdio svoje poštovanje i kako bih doprinio ponovnom spajanju - radi plodonosnije suradnje - umjetnosti i Crkve“ (br. 14). Papa je svjestan da je Bog u razdobljima visoke duhovnosti izazivao divljenje i entuzijazam umjetnika. Suvremeno društvo živi kao „da Boga nema“ i često se ponaša kao da ga i ne treba. To Papu zbunjuje. Stoga se ne umara ponavljati modernom sekulariziranom čovjeku da otvori svoja vrata i svoje srce Kristu - Ljepoti svih ljepota, jedinom otkupitelju čovjeka. Neka se ne da podjarmiti tehnikom, već neka osluškuje nadahnuća „tajnovitih zakona koji vladaju svemirom“ gdje se „božanski dah Duha Stvoritelja susreće s ljudskim genijem i u njemu potiče kreativnu sposobnost“ (br. 15) koji će ga onda ispuniti divljenjem i oduševljenjem. Ljepota će tako u njemu pobuditi onu tajanstvenu nostalgiju za Bogom, za Ljepotom koja nudi osmišljenje i koja je moćna „spasiti svijet“ (br. 16).